

Фискалният борг (пакт) – нова форма на старо оръжие за строга фискална дисциплина

Велчо Стоянов*

"Данъчно-фискалната политика е изкуство, чрез което се скубят перата на жива птица, без да ѝ се причинява болка"
Р. Рейгън

Резюме: Размяната (търговията, пазарът), парите, "излишъкът" и бюджетът са финансово-икономически явления, познати още в древността. Тяхното значение обаче става изключително голямо през новото време. Именно то "ражда" и съвременния бюджет (1688 г.). Почти успоредно с бюджета възникват и бюджетните дефицити, а така също и борбата срещу тях. Тази борба е преминала през различни етапи, за да стигне днес до фискалния борг, фискалния пакт или договора за финансово-икономическа (и социална) стабилност, чиято ефикасност е ефективност предстои тепърва да разберем. Дано не го сполети съдбата на аналогичните му предшественици, защото кейнсианството продължава да живее, дори и заг булото на неолиберализма.

Ключови думи: фискален борг, фискален пакт, държавен бюджет, държавен дълг.

JEL: B41.

Увод

За фискална политика може да се говори, откакто има държава, с уточнението, че тя (фискалната политика)

векове наред се е свеждала само и единствено до данъчната, респ. до приходната политика. Защото разходите (на държавата, на владетеля), общо взето до новото време, са се считали за строга тайна. Освен това бюджет в съвременния смисъл на думата също не е имало до новото време, а "касата" на владетеля и на държавата не са се разграничавали.

Макар финансовата наука да сочи наличието на бюджетоподобна практика и в по-далечното минало, бюджетът фактически също е феномен на модерността. Той първо се е появил и е започнал да се прилага от т.нар. свободни градове в края на Средновековието, а през XVII век – и от държавата; първият (държавен) бюджет е съставен и приложен в Англия през 1688 г.

Едва ли е изненада, че първият бюджет е съставен и приложен в Англия, след като тя е била водещата държава в икономическо и политическо отношение; именно в Англия се извършват първата индустриална и първата буржоазно-демократическа революция (1648 г.); бюджетът е финансово-политически документ.

Примерът на Англия се възприема и от другите страни и бюджетът сравнително бързо става първостепенен и ежегоден финансово-политически документ, свързан със и засягащ интересите

*Велчо Стоянов е доктор на икономическите науки, дългогодишен професор в катедра "Финанси" на УНСС.

Дискусия

на цялото общество, на всички негови граждани¹.

Смята се, че наименованието бюджет има древно-латински произход, от думата *bulga* – чувал, торба или нещо подобно. Тя преминава в английския език с малко променено значение и съдържание – *budget*, която дума е означавала кожена чанта или папка, в която Канцлерът на съкровището е внасял проекто-бюджета в парламента за обсъждане и гласуване, като от кожената папка наименованието се пренася и върху съдържанието в нея. Във Франция започват да го наричат *budget* и именно тази дума получава най-широко разпространение, като се възприема и у нас.

Фундаменталният въпрос, който възниква при изготвянето, обсъждането и приемането на бюджета, е какъв да бъде резултатът от съпоставянето между неговите приходи и разходи – равенство (равновесие, баланс), дефицит или евентуално профицит (излишък). Този фундаментален въпрос за баланса или дисбаланса между бюджетните приходи и разходи има изключително важно значение за цялото национално стопанство и засяга, пряко или косвено, интересите на всеки гражданин на страната. Защото става дума за акумулирането на около 40 % от стойността на БВП на съответната страна и за нейното преразпределение и използване под формата на т.нар. общ. обществени или публични блага. Нещо повече, дори бюджетните дефицити и обусловените от тях държавни заеми и държавен дълг, доколкото имат дългосрочен характер, засягат интересите и на бъдещите поколения. (Същото се отнася и за екологическата криза.) Освен това при съвременната регионална и глобална обвързаност между държавите

изпадането на някои от тях в дългово-платежна криза, автоматично се отразява и на другите страни. Най-показателен е примерът с Гърция, която постави на изпитание еврото, еврозоната и самия ЕС. Бедата е, че не е само тя в такова състояние. Оказва се, че и други страни от ЕС са заплашени от подобна на гръцката участ. От големите държави Япония също е прекалено задлъжняла, а към прекалено задлъжнелите, чиито държавен дълг настигна БВП, са и САЩ, чийто рейтинг безпрецедентно беше свален с една степен (за сега). Що се отнася до рейтинзите на европейски държави от еврозоната и техни банки, те бяха вкупом намалени, точно когато Европа трескаво търсеше изход за преодоляване надвисналата над еврото и еврозоната опасност, която беше опасност и за самия ЕС. Някои наблюдатели считат, че тази атака на американските рейтингови агенции спрямо Европа, и ЕС в частност, не е случайна. Макар че прогнозите на американските рейтингови агенции се събдват около 20 %, те оказват своето психологическо въздействие и нагласи. Неговолна от техните тенденциозни оценки, А. Меркел обяви, че ЕС ще си създаде своя рейтингова агенция. Разбира се, напрежението между Европа и САЩ не е отскоро. Доказателство за това са следните мисли на Р. Никсън, изречени от него още преди да го има еврото. "Някои наблюдатели – пише Никсън – се съмняват дали европейската икономическа интеграция не противоречи на интересите на САЩ ... Обединена Европа (наистина) би представлявала не само преимущество, но и пречка за САЩ. Ние определено печелим от появата на една по-силна и по-сплотена политическа единица, която ще

¹ Ето как изключително сполучливо предава атмосферата в Англия, която се създава при внасянето на бюджета в парламента за обсъждане, тогавашният английски кореспондент на съществуващия у нас в миналото в. "Поглед" (брой 17/24.04.1967 г.): "Бюджетите по правило са суха материя..., но веднаж в годината, когато министърът на финансите представя новия държавен бюджет (в парламента), хората от горе до долу са в трескаво оживление... И по правило от 300 години насам това частно заседание на парламента е много по-посетено, от което и да е друго пленарно заседание.

В деня на внасянето на бюджета още от рано залата беше препълнена от депутати. Пръв беше консервативният депутат Дж. Набаро, появил се пред сънливите пазачи още в четири часа и двайсет минути сутринта... Мнозина пристигат облечени във фракове и с цилиндри. Други са натъкмени по последните приумици на мъжката мода от "Карнаби стиът"... Коментарите на телевизионните канали непрекъснато следят и предават развоя на събитията в парламента... Граждани се интересуват (на живо) за току-що съобщени бюджетни решения на парламента ... Напрежението се е разляло из цялата страна" и авторът сполучливо оприличава обстановката и настроените като характерни за "национални парламентарни избори, голям футболен мач или решаваща военна операция".

балансира Москва, и оттук нашата военна роля в Европа може да се редуцира. Ние също така ще спечелим от наличието на по-активни партньори в Европа, които да могат да се справят с различните регионални кризи по света. Но за съжаление, една обединена Европа със СНП (съвкупен национален продукт), по-голям от този на САЩ, става опасна ... САЩ едва ли ще продължават да подкрепят единството и обединяването (на Европа) на всяка цена².

Ясно, директно и откровено е изразено от Никсън отношението на официална Америка към Обединена Европа и то, забележете, преди още да е имало евро. Жалко, че в досегашния стълб на международната сигурност и стабилност – САЩ – Европа, се наблюдават разширяващи се пукнатини. Впрочем, те ярко се очертаха още в началото на коалиционната война, начело със САЩ, срещу режима на Садам Хюсеин в Ирак. На отказа на големите европейски държави в лицето на Франция и Германия да се включат в коалицията за война срещу Ирак без санкции на ООН САЩ разграничиха Европа на "стара" и "нова" и по същество се казаха обидни думи (от тогавашния военен министър на САЩ, Д. Ръмсфелт) за "стара" Европа. Нека припомним какъв беше отговорът на Германия от тогавашния неин външен министър Йошка Фишер: "Германия не е васал на САЩ". Аналогичен беше и отговорът от страна на Франция, в който САЩ се обвиниха, че държат на и защитават само своите интереси, без да се вслушват в мнението и да зачитат интересите на своите най-близки приятели и партньори. Подобни тежки обвинения не бяха преминавали до тогава през Атлантическия океан. Анализаторите сочат, че главното внимание на САЩ все по-видимо и активно се пренасочва от Европа към Тихоокеанския регион, който се превърна в най-голямата регионална икономическа зона с подписването на съответния договор в края на 2011 г. Малко преди подписването на договора за Тихоокеанската икономическа зона, бе обявено създаването и на Европейско-азиатска икономическа зона, учредена от Русия, Беларус и

Казахстан, а така също и на цялостна Латино-Американска икономическа зона; НАФТА си остава само Северноамериканска икономическа общност.

Мисълта ни е, че предизвикателствата пред Обединена Европа нарастват. И ако първообразът на всички съвременни регионални икономически зони – ЕС, който единствен има и собствена валута и се стреми към собствена отбрана и сигурност, не преодолее успешно кризата, не се сплоти и не завърти на по-високи икономико-технологически обороти, вероятно ще попадне под сянката на другите икономически зони и държави. Пред Европа остава избора – или единни и силни, или разединени и слаби държави, чиято дума в глобалните отношения ще става все "по-лека", а може евентуално и да заглъхне. Като добавим и "сянката" на Китай, и изобщо ролята на страните от БРИК, е очевидно, че глобалната конфигурация на света се променя. Именно в тази нова глобална конфигурация трябва да намери своето място и Обединена Европа, от която една от големите страни – Англия, остана, метафорично казано, само с единия си крак, и бъдещето ще покаже кой от двата ѝ "крака" ще отиде при другия, дали тя няма да се ориентира към НАФТА или към Тихоокеанския съюз? Ако това стане дали Европа не би разширила сътрудничеството си с Русия и Турция? Вероятно не толкова далечното бъдеще ще даде отговор на така поставените въпроси.

Бедата е, че не само Европа и САЩ са обхванати от дългово-платежната криза, която е специфично проявление на цялостната финансово-икономическа криза. Както е известно вече, в резултат на напрежението в Европа, граничещо с паника, на срещата на върха на 27-те държави членки на ЕС, която се проведе на 8 и 9 декември 2011 г., бе оповестено решението за създаването на т.нар. "Фискален съюз" или нов "Пакт за финансова стабилност" на Обединена Европа, който не беше подкрепен от Англия; тя отказа да се включи в него, но пък в европейското "семеиство" идва нов член – Хърватия.

² Никсън, Р., Не пропускайте момента, И. Ц. "В. Търново", В. Търново, 1993, с. 81.

Дискусия

Макар и без Англия, договърът за по-тясно сближаване и координиране на паричните и фискални политики беше подписан и предстои неговото ратифициране.

Целта на настоящата статия е, първо, да се покаже и докаже, че "Фискалният борг", "Фискалният съюз" или Договорът за стабилност, контрол и управление на парично-фискалните политики в ЕС са нова форма на стари оръжия за борба срещу бюджетните дефицити и нарастващата държавна задлъжнялост, второ, да се характеризира същността, ролята и значението на тези "нови" институции за борба срещу бюджетните дефицити и държавните дългове и трето, да се опитаме да отговорим на въпроса дали тези "нови" институции са ефикасен и ефективен инструмент за справяне със съвременната и да възпрепятстват възникването на подобни кризи в бъдеще.

I.

Добре известно е, че силно доминират две противоположни тези или теории за провеждането на бюджетна политика – класическата концепция преди всичко в лицето на А. Смитовия призив за "здравостискане на държавния чувал" и принципът му за уравновесен, балансиран или бездефицитен бюджет. Противоположната теза или теория е на Кейнс. Той по същество отрича и отхвърля цялостното класическо учение въобще, включително и принципа на А. Смит за балансиран или бездефицитен държавен бюджет и призова му за здрава фискална дисциплина. Кейнс им противопоставя своята теория за дефицитното бюджетно финансиране, призова за "развързване" на държавния чувал и съветва за щедро харчене с цел за балансиране не на бюджета, а на икономиката, под което той разбира три основни неща, а именно: възможно най-висок икономически растеж, максимална заетост и минимална безработица; той уж се бори и срещу инфлацията, но неговата политика по-скоро я подклажда и разгаря, отколкото да я ограничава.

Историята показва, че всяка световна или глобална криза е била съпроводена и от дългово-платежна такава (криза). Имаме

предвид, че през последните около 80 години са се случили две такива кризи – Великата депресия (1929/33 год.) и настъпилата глобална финансово-икономическа криза през 2007/08 година, която напоследък (главно през 2011 г.) придоби остър дългово-платежен характер.

Интересното обаче е, че подобна дългово-платежна криза е имало и през 80-те години на миналия век, когато е нямало световна или глобална криза, а две частични такива – валутна криза (обусловена от ликвидирването през 1971 г. на частичната конвертируемост на последната конвертируема в злато валута – американския долар) и настъпилата веднага след това (1972-1973 г.) т.нар. петролна криза. Втората (петролната) криза остана, общо взето, перманентна, което би могло да се твърди и за валутната. Тя бе породена от пълното ликвидирване на златния стандарт и утвърждаването на господството на книжните, деривативните или политическите пари – "кръгли икономически нули" (по М. Фридмън).

Може да се каже, че тази дългово-платежна криза (от 80-те години на миналия век), която бе временно преодоляна чрез т.нар. "План-Брейдъ" (на името на тогавашния министър на финансите на САЩ), се дължи не само на окончателното ликвидирване на златния стандарт, а преди всичко е резултат или последица от господството на кейнсианската идеология, теория и практика, през "30-те славни следвоенни години" (1945-1975 г.). В същото време е куриозно, че съвременната дългово-платежна криза възникна и придоби злокобни мащаби и заплахи след около "Тридесет славни години" на суперлиберално управление. Защото, ако Кейнс е отрицател на принципите на А. Смит за уравновесения или бездефицитния бюджет и привърженик на теорията за дефицитно бюджетно финансиране, е нормално кейнсианската политика да провокира дългово-платежна криза. Не е логично обаче да се провокира и обуслови такава криза от едно супер-либерално управление, което се кълне в А. Смит, но по отношение специално на бюджетните дефицити и прословутото дефицитно бюджетно финансиране суперлибералите си останаха повече на Кейнсиански

отколкото на Адам-Смитовски позиции, т.е. те провеждаха бюджетно-дългова фискална политика, която беше твърде близка до Кейнс и доста далеч от официалният им патрон А. Смит. Дори би могло да се каже, че е била по-скоро прокейнсианска и антилиберална, отколкото неолиберална.

II

Разбира се, принципът на А. Смит за уравновесения или бездефицитния бюджет не винаги ефикасно се е противопоставял на изкушенията на политиките. Затова са използвани още две допълнителни "оръжия" или инструменти, а именно:

- Разграничаването на държавните или бюджетните приходи и разходи на редовни или регулярни и извънредни или случайни, или по-точно обусловени от случайни и/или непреодолими събития като войни, кризи, бедствия и пр.; прието е било като правило, че извънредните или случайни разходи следва да се покриват или финансират чрез извънредни или еднократни приходи – главно държавни заеми, които обуславят нарастването на държавния дълг и задвижването на спиралата – държавни заеми-държавен дълг-инфлация-нарастване на данъчното бреме, което в края на краищата води до спад на жизненото равнище. След премахването на златния стандарт емисионното финансиране на бюджетните дефицити става, общо взето, перманентна, дори обичайна практика, което превръща и инфлацията в перманентно и обичайно явление; както казваше един от президентите на Булбанк, К. Блесинг, инфлацията е нимфа, която не се задоволява с един лек флирт, а политиките се увличаха и прекаляваха във флиртуването с нея и генерираха нова и нова инфлация.

- Другият инструмент в борбата за ограничаване на бюджетните дефицити и произтичащата от тях държавна задлъжнялост и инфлация, е т.нар. "погасителен фонд", за чийто идеолог се счита Р. Прайс. Според него държавата следва да задели определена сума пари от бюджета и да ги депозира по извънбюджетна лихвена сметка в банка, където внесените целеви депозит

зит ще се капитализира и ще нараства. Именно само и единствено този капитализиран депозит по сметката на "погасителния фонд" следва да служи като източник за изплащането на лихвите и погасяванията по сключените държавни заеми, а следователно и като ограничител на държавния дълг. Ето защо главната цел и/или мисия на този "погасителен фонд" е била да ограничава желанията и апетитите на правителствата за приемането на дефицитни бюджети и за трупането на държавен дълг.

Читателят сигурно ще се досети, че тези погасителни фондове, които са били въведени в редица държави, не са изпълнили своето предназначение, доколкото и когато при определени условия или обстоятелства се е налагало да се изплащат по-големи погасявания и лихви, отколкото са възможностите на "погасителния фонд", като разликата се е набавяла от текущи бюджетни приходи. Поради това те (погасителните фондове) са били изоставени, но не и забравени.

Старата идея за фондното начало на бюджета обаче продължава и да се подкрепя и да се отхвърля от 18-и век до днес в търсенето на подходящ инструмент за ограничаването на бюджетните дефицити и държавните дългове. В случая имаме предвид:

Първо, идеята на немския икономист К. Фьол за т.нар. от него "фискална банка". Неговата идея е доразвитие на тази за погасителния фонд и произтича от признанието, че пазарно-капиталистическото стопанство се развива циклично. Във фазата на икономически растеж нуждата от разходи за стимулиране развитието на икономиката намалява, а в същото време се увеличават държавните приходи. През подобни благоприятни финансово-икономически години (цикли) бюджетът ще реализира излишъци, които следва да се внасят във фискалната банка. В рамките на противоположната фаза – икономически спад, разходите на бюджета се увеличават, а приходите му намаляват и по този начин ще се реализират дефицити. Тези дефицити ще се финансират чрез фискалната банка от натрупаните средства на реализираните през периода на икономически подем бюджетни излишъци.

Дискусия

ци³. Така в рамките на икономическия цикъл бюджетът ще остане уравновесен или бездефицитен, доколкото чрез натрупаните излишъци (през благоприятната фаза на цикъла) ще се покрият допуснатите дефицити (през неблагоприятната му фаза). Тази кейнсианска по същество идея за дългосрочно балансиране на бюджета в рамките на икономически цикъл обаче не беше потвърдена от практиката, в която господстваха перманентните бюджетни дефицити.

Второ, имало е опити идеята за фондово то начало да се приложи в рамките на бюджета или на общия бюджетен фонд като цяло, която има привърженици и в днешно време. Идеята е общият бюджетен фонд, или поточно общите бюджетни разходи, да се приемат за 100 (сто) единици; за всеки целеви разход да се създаде квота или фиксиран дял от общите бюджетни разходи, т.е. за всяка отделена целева група разходи да има отделна квота, примерно за управление, отбрана, вътрешен ред и сигурност, образование, здравеопазване и пр. Другият по-популярен вариант е средствата за посочените основни групи разходи да се фиксират като процент от стойността на БВП (в рамките на обща квота на бюджетни разходи, разбира се). Има и трети вариант – всеки основен разход (или фонд в рамките на общия бюджетен фонд) да се покрива или финансира с точно определени или целеви приходи. Този вариант нагледно го обясняваме на студентите така: дават се на бирника толкова торбички, колкото видове фондове има изградени в бюджета, като му се разпорежда кой приход в кой фонд или в коя торбичка да се внася и от коя торбичка за какво може и следва да харчи.

Идеята е квотите за отделните бюджетни фондове да не са ежегодни, а да имат колкото е възможно по-дългосрочен характер, за да придобие бюджетната политика дългосрочност, стабилност и предсказуемост. И все пак се е водила дискусия "за" и "против" фондовия принцип. По този повод известният български финансист от първата половина на 20-и век, проф. Петко Стоянов пише: "Сис-

темата на фондовете е стара; тя е признак за липса на общо бюджетно упражнение, на единство и планиране. При днешните условия фондовото стопанство е доказателство за недоверие, че е възможно планово и непрекъснато действие в областта на целия бюджет на държавата"⁴. В тази връзка ще посочим, че стара давност има и идеята за централизация с разпореждането на бюджетните средства. Още през 1862 г. във Франция се прокламира принципът за *Centralsation des recettes/non affectation des recettes publiques*, т.е. принципът за централизация на бюджетните приходи, а следователно и на разходите. Има основание да се твърди, че в континентална Европа централизацията на държавното управление, включително и в сферата на държавните финанси, винаги е била по-силна, отколкото на острова (Англия). Изключение в това отношение като че ли прави главно Германия по две причини: тя е изградена от множество самостоятелни и свободни, респ. суверенни графства, княжества, свободни градове и др. феодални останки на политикотериториални образувания, които запазват по-голяма самостоятелност, и второ, тази децентрализация произтича и от същността на Германия като федерална държава.

Освен това не само Европа, но и целият т.нар. Запад е бил изпаднал под влиянието на тогавашния Съветски съюз и неговата планова централизация, особено когато по времето на Великата депресия (1929-1933 г.); тогава целият Запад е в криза, а Съветският съюз успешно е изпълнявал и преизпълнявал своите петилетни планове, т.е. кризата не му се отразява така негативно, както се отразява на Запада. Ако социализмът е образец на централизация, а суперлиберално-либертарианският капитализъм – на децентрализация (поне формално), то кейнсианството заема средна позиция между тях.

Безспорно е, че от края на 80-те, началото на 90-те години на миналия век до кризата от 2007-2008 г., а и след нея, господства суперлиберално-либертарианската парадигма, представителите и защитниците на която се кълнат в А. Смит, но не спаз-

³ Вж.: Föhl, C., Möglichkeiten einer künftigen Fiscalpolitik, in: Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 79, Heft I, Hamburg, 1957.

⁴ Стоянов, П., Бюджет на съвременната държава, С., 1938, с. 164.

ват някои от неговите основни "догми" или принципи. Все пак обаче от времето на А. Смит до Първата световна война не се е прекалявало с бюджетните дефицити и държавните дългове, поне в мирни и "нормални" години или времена. Коренната промяна обаче настъпва в това отношение по време на Първата световна война, възстановяването от последиците на която бива осуетено от Великата депресия (1929-1933 г.), която пък "роги" провокатора на Втората световна война – Ад. Хитлер, и неговата национал-социалистическа идеология и политика.

Едва към края на войната се помисли за облика и архитектурата на следвоенната валутна система. Нейните основи и архитектура бяха уточнени предварително между водещите във финансово отношение държави – САЩ и Англия (чиито представител е бил Дж. М. Кейнс, но не се възприема неговият проект, а този на САЩ). Двете договорили се държави (САЩ и Англия) са поканили през м. август 1944 г. над 30 други държави на т.нар. Бретън-Уудска конференция, където бе учреден МВФ (но прозираха контурите и на Световната банка) и се положили основите на т.нар. Бретън-Уудска международна валутна система, основана на златно-доларовия стандарт; всички страни-членки на новоучредения МВФ се задължаваха да преведат курсовете на своите сурогатни парични единици към долара и само той остана с фиксирано златно съдържание и частична обращаемост в злато. Право да трансформират натрупаните у тях доларови резерви в злато бе дадено обаче само на националните или централните банки. От това право, доколкото ни е известно, се е възползвала (на два пъти) само Франция, по време на управлението на Де Гол (голям националист и непримирим опонент на американците). През 1971 г. обаче, САЩ прекратиха частичната конвертируемост на долара в злато и той фактически се превърна изцяло в сурогатна валута с нулева собствена стойност или ценност (като изключим, разбира се, стойността и цената на луксозната хартия и

високотехнологичните печатарски технологии, общите разходи за които са около 20 цента на копюр; разликата до номиналната стойност на "банкнотата", се нарича сенъораж и принадлежи на държавата).

Така "пълната връв" на парите със златото окончателно беше прекъсната и формулата, че "златото е пари, а парите злато" престана (официално) да е валидна. Казваме "официално", защото при сериозно социални катаклизми, златото и неофициално би могло отново да влезе в оборот и да започне стихийно да изпълнява функцията на пари.

III

Във всички учебници по теория и история на икономическата мисъл се твърди, че идеологията, теорията и практическата кейнсианска политика е противоположна на либералната такава. Това обаче е така, но не напълно, доколкото по отношение на бюджетните дефицити и държавната задлъжнялост неолибералите си останаха по-скоро последователи на Кейнс, отколкото на своя патрон А. Смит. Преди да се опитаме да докажем това твърдение, бихме желали да припомним някои от най-характерните кейнсиански "догми".

Основополагащо понятие за Кейнс е т.нар. мултипликатор (въведен, според него, от Р. Ф. Кан през 1931 г.). Той (мултипликаторът) "може да се изчисли като количествено отношение между прираста на инвестициите (чистите) и обусловеният от тях прираст на съвкупната заетост"⁵. Този мултипликатор се използва и до днес, но важно е какво ще включим в понятието "инвестиции". Ще припомним, че Кейнс включваше в тях всякакви разходи, включително и така дефинираните още от класическата теория "непроизводителни разходи". Именно тези "непроизводителни разходи" (финансирани с помощта на заеми – loan-eexpenditure) "могат да обогатят обществото". Съоръжаването на пирамиди, земетресенията (т.е. природните бедствия – В.С.), даже войните (наричани с основание социални бедствия – В.С.) могат да послужат като стимул за увели-

⁵ Кейнс, Дж. М., Общая теория занятости, процента и денег, изд. "Прогресс", Москва, 1978, с.139.

Дискусия

чаването на богатството"⁶. Нещо повече, дори "ако държавното съкровище или фискът напълни стари бутилки с банкноти и ги закопае на съответна дълбочина в бездействащи възлишни мини, след което ги напълни догоре с градската смет и накрая предостави на частната инициатива, на базата на хубавия принцип *laissez faire*, да изкопае тези бутилки с банкноти от земята, то безработицата би могла напълно да изчезне, а по косвен път това вероятно би допринесло към значително увеличение, както на реалните доходи на обществото, така и на неговото капиталово богатство, в сравнение със съществуващите му размери"⁷. Кейнс в случая надминава себе си, доколкото почти същият ефект би се получил, ако бюджетът плаща на безработните да пълнят с вода каци без дъна. Той обаче фактически разчита на т.нар. от него акселератор в смисъл, че получените от различаващите мините, за да извадят бутилките с банкноти, или от получените пари от бюджета от тези, които пълнят кациите без дъна с вода. Неговото верую е, че получените от тях пари ще стимулират търсенето, което ще провокира нарастването на производството и богатството ще дойде. Кейнс обаче в случая забравя за инфлацията, срещу която, от една страна, се бори, а, от друга – я провокира. Може би той смята, че борбата срещу нея е по-ефикасна, отколкото провокирането ѝ, в което можем силно да се съмняваме.

В своите анализи класиците използват понятията "класи", "класова борба" и "експлоатация". Дали те са изгубили своето значение? Едва ли, като имаме предвид, че те се използват дори и от някои съвременни олигарси. В случая имаме предвид своенравния У. Бъфет, който казва: "Има класова борба. Но моята класа, класата на богатите, ръководи тази борба. И ние я спечелихме"⁸. Цитираният У. Бъфет не говори за експлоатация, но това понятие

се използва и в съвременната литература. Във финансовата теория почти е общоприето, че експлоатация се постига и чрез публичните финанси, доколкото чрез фискалната политика се постига преразпределение от социално слабите към социално силните⁹. Тази експлоатация получи широки мащаби при настъпването на кризата през 2007/2008 г., чрез прилагането на финансово-щедрите антикризисни програми, които напълно са издържани в кейнсиански стил и дух и чрез които обикновените данъкоплатци изплатиха на виновниците за кризата трилиони долари, наричани от Р. Т. Киосаки "бейлаути". Нещо повече дори, крайните либерали направиха реверанс дори и на Маркс, с национализациите на ключови финансови институции. С други думи, заради своя интерес "гъвкавите" либерали погизиха своята идеология, теория, своето супер-либерално верую. Не случайно мъдрият български народ е казал, че "интереса клати феса".

Цитираният Р. Т. Киосаки дори говори за "социализъм за богатите" в смисъл, че чрез т.нар. от него "бейлаути" те получават големи дарове от държавата за субсидиране на мощните компании и за изплащане на баснословни бонуси на техните мениджъри – виновници за кризата. Киосаки квалифицира тези действия като "кражба на пари от бюджета". За богатите – пише Киосаки – "стана обичайно да използват държавата, за да взимат от бедните и от средната класа и да дават на богатите"¹⁰. Цитираният автор уточнява, че тази "кражба на пари от бюджета" не е само по време на кризи, но и в безкризисни периоди (доколкото има такива вече), само че без много шум, както беше при антикризисните програми.

Подобна практика дори и Зб. Бжежински я квалифицира като "отвратителна" и я смята за белег на "фундаментална несправедливост"¹¹.

⁶ Пак там, с.196.

⁷ Пак там, с.196.

⁸ Рамоне, Изг., Един пропуснат шанс, в. "Монд дипломатик", бр. 11, м. ноември-декември, 2009, с. 2.

⁹ Вж.: Стоянов, В., Теоретични и публични финанси, ИК "Галик", С., 2009, с. 231 и 232.

¹⁰ Вж.: Киосаки, Р.Т., Конспирацията на богатите, изд. "Акира", С., 2010, с. 89.

¹¹ Вж.: Америка и светът, интервю със Зб. Бжежински и Бр. Скроуфорт, Изд. "В. Люцканова", С., 2010, с. 240.

IV

Характерно е, че по време на консервативно-либералната контра-революция, както и след нея, шумно се прокламираше, че вражеското кейнсианство вече е премахнато, дори се честваха годишнини от провалът му. Куриозното обаче е, че въпреки заклеияването на кейнсианството като прикрита или мека форма на социализъм, крайните неолиберали, либералите-ястреби, ако можем така да ги наречем, по отношение на бюджетните дефицити и държавната задлъжнялост останаха и се проявяват повече като кейнсианци, отколкото като прилежни последователи на своя патрон А. Смит. Нормално беше кейнсианството да провокира и обуслови глобалната дългово-платежна криза от 80-те години на миналия век, която на основата на т.нар. "План Брейди" (на името на тогавашния министър на финансите на САЩ) и с общи, глобални усилия, бихме казали, че бе преодоляна. Нелогично и парадоксално е обаче крайни или супер-либерали да провокират и осъществяват подобна криза, каквато е настоящата, която обхвана не само Европа с емблематичната Гърция, но и такива държави като САЩ, Япония и много други, които обикновено са били кредитори. Ако през 80-те години засегнатите от дългово-платежна криза бяха главно страните от т.нар. Трети свят, днес такива са преди всичко едни от най-развитите и богати страни. Най-драматични бяха последиците от кризата за Европа и ЕС, по-конкретно, която с общи усилия и компромиси беше овладяна, но това не означава, че ЕС окончателно се е справил с нея. Това ще се разбере по-късно, след като се парафира и започне да се изпълнява Договорът за т.нар. "Фискален съюз", в който Англия не пожела да влезне, но нейното 27-мо място ще бъде заето от Хърватия. Като имаме предвид цитираните мисли на Р. Никсън, може да се породи съмнение дали допускането на МВФ в "къщата" на ЕС е позитивен или негативен факт за него. Още повече, като не забравяме организираната атака на американските рейтингови агенции към европейските банки и държави, главно тези – членки на еврозоната. Дори самата А. Меркел изрази недоволството си от реакциите и оценките на американски-

те рейтингови агенции и обяви, че ЕС ще си създаде собствена рейтингова агенция. Да не говорим за това, че оценките и прогнозите на тези рейтингови агенции се събдват до около 20 %. Само този факт поражда сериозни размисли, дори и за реалната потребност от тях.

Ако съвременните неолиберали бяха последователни трябваше да обосноват необходимостта не от "фискален борг", а от "пазарен борг", ако може така да се каже, т.е. да запишат в конституциите на своите държави, че единствен, лоялен, безпристрастен и непогрешим регулатор на социално-икономическите отношения, е "Негово величество" пазарът; тяхното поведение и действия обаче отговарят на ситуацията "не ме гледайте какво върша, а ме слушайте какво говоря". С други думи, неолибералите се представят в противоречива светлина, от една страна, са либертарианци, а от друга – кейнсианци. Тяхното отношение към Кейнс е: "Долу Кейнс!", "Да живее Кейнс!"; те направиха реверанс дори на Маркс с национализацията на ключови финансови институции, застрашени от фалиране.

Не смятаме обаче за трагично, че либералите се придържат по отношение на бюджетно-дълговата политика към Кейнс, бедата, според нас е, че са либертарианци и се стремят към социално-дарвинистки модел на пазарна икономика, или по-друг начин казано, абсолютизират ролята и значението на "Светата Троица" – пазара, парите и капитала. На тази основа в драматичното си обръщение-призив, неговите автори, М. Теодоракис и Н. Глезос (публикувано във в. "Сега"/10.12.11, с. 7-8) говорят за "империя на парите", "империя на финансовия капитал", "глобална пазарна империя"; изразяват опасението, че светът днес върви към "финансов фашизъм". Не без основание те считат, че девизът на Протагор (от V век пр.н.е.) вече е загубил своето значение и се е трансформирал така: "Пазарът и парите са мярка на всички неща!", т.е. не пазарът обслужва човека, хората, а обратното – те него. На тази основа се лансира и тезата за "пазар с човешко лице". Защото неговото "нечовешко лице" ерозира най-човешкото у човека – духовността му и фаворизира или поставя

Дискусия

на преден план неговата материално-телесно-биологична-инстинктивна същност. Именно поради това, също с основание, го обвиняват за "убиец" на културата, а бихме добавили, а следователно – и на човека в духовния смисъл на думата. По този повод си спомняме за една гениална карикатура във в. "Стършел" на българския карикатурист К. Драгостинов, която представлява следното: изобразява една от великите картини на Л. да Винчи, на която е нарисуван човек, с разтворени крака и вдигнати нагоре разперени ръце и поставен в кръг, а под кръга е девизът на Протагор: "Човекът е мярката на всички неща". Драгостинов е променил картината на Л. да Винчи, (за да отговаря нейното внушение на съвременните реалности и очерталата се тенденция) – в кръга вече се е настанила с единия си крак маймуна, която е започнала да изтиква човекът от него, и той вече е с единия си крак извън кръга. Внушението на великото хрумване на карикатуриста е, че "Мярка на всички неща (вече) не е човекът, а човеко-майmunата", с тенденция да остане само майmunата...

Не случайно възникна т.нар. "Арабска пролет", а така също движенията на "угнетените" и "Окупирай Уолстрийт!", насочено срещу супер-спекулативните борси и срещу Всесилните банки. Сб. Бжежински квалифицира посочените движения и събития като "глобално политическо пробуждане". Макар и спечелил си славата на крайно "гесен", наричаха го дори "ястреб" (когато беше президентски съветник по националната сигурност), до известна степен изненадващо, но реалистично, пише, че "счита критиките по адрес на Уолстрийт за напълно оправдани, защото Уолстрийт се е превърнал в инструмент за безотговорни спекулации, символ на алчност и социално безразличие. Аз не намирам оправдание – продължава той – за текущото положение на нещата в такава богата страна като САЩ, или това, че 25-30 % от националното благосъстояние се намира в ръцете на под 1 % от най-богатите, доколкото в същото време за голямото мнозинство остава

твърде малко"¹². В случая Бжежински е абсолютно прав, но той премълчава, че движението "Окупирай Уолстрийт" е насочено и срещу Всесилните банки – основните субекти на т.нар. финансов сектор или финансов капитализъм. Нека припомним, че финансовият сектор е възникнал от реалния с цел да го обслужва по-добре. Днес тази рожба на реалния сектор, наречена финансов сектор, вече е по-голяма от своя "родител" към 50 пъти! Както сочи американският автор Джон Екстър, "пирамидата се е обърнала" с върха надолу и банките вече не обслужват реалния сектор и обществото като цяло, а то тях"¹³ обслужва.

V.

Неолибералите-кейнсианци, ако можем така да ги наречем, не можаха или не пожелаха да реабилитират принципа и изобщи "философията" на своя патрон А. Смит относно бюджетните дефицити и държавния дълг, т.е. за здравата или здравословна финансово-фискална дисциплина. Те приеха и установиха полу-кейнсианската мярка, като установиха граници или "тавани" за бюджетните дефицити и държавния дълг, съответно 3 % и 60 %, спрямо стойността на БВП. Тези граници или тавани отдавна са на "въоръжение" при международните финансови институции, бяха възприети и от ЕС, като част от т.нар. конвергентни критерии за приемането на отделните страни в Съюза. Те обаче се оказаха лесно за преодоляване препятствие и тяхното масово нарушаване от множество държави беше една от основните причини за настоящата дългово-платежна криза.

Новият рефрен на "песента" относно границите и лимитите за ограничаване на бюджетните дефицити и държавните дългове е те да станат предмет на "обществения договор" или на "социалния контакт", т.е. на конституциите на отделните държави, както предвижда новият договор на страните от ЕС без Англия от 2011 г. Тъй като нарушаването на конституциите е едно от най-тежките престъпления за уп-

¹² <http://www.vz.ru/opinions/2011/12/13/546594.html> Портал Terra America

¹³ Цит. по: Липс, Ф., Конспирацията срещу златото. Погледът на един частен банкер зад кулисите на властта, прев. от немски, изд. "Дилог", С., 2006, с. 324.

равляващите, би следвало нарушаването на тези конституционно установени граници, лимити или "тавани" да се квалифицира като наказателно престъпление за управляващите. Както казват юристите, "Нуждата за закон променя", а защо да не може и Конституция да промени. Разбира се, че може, но процедурата е по-сложна и тежка и изисква много по-широка политическа подкрепа.

Друг е въпросът, който поставят в своя призив-обръщение М. Теодоракис и Н. Глезос, дали политиките трябва да се съобразяват с пазарите, или обратно – пазарите трябва да се ръководят от решенията на политиките? Като че ли не трябва да се отива нито в едната, нито в другата крайност. Като имаме предвид, че нито пазарните, нито политическите решения са и не биха могли да бъдат съвършени, след като самият разум, чиито продукти са самите те, е несъвършен, което отдавна е доказано. Ето защо оптимизирането на взаимодействието между тях ни изглежда "здравомислещият подход", т.е. нито пазарът над държавите, нито държавата над пазара, а взаимодействие между тях в името на общото добруване.

Доминацията на политическите решения над пазарите, означава доминация на политиката, т.е. на държавата над икономиката. Както и обратното, диктуването на политическите решения от пазарите на политиките, означава по същество господство на икономическото над политическото начало; подчиняването на политическите решения на изискванията на пазарите означава диктат на пазара, парите и капиталата над политиката, т.е. над държавата.

Безспорно е, че главното предимство на фискалния борг или съюз, респ., на "Пакта или договора за финансова стабилност", е в произтичащата от тяхната "философия" предсказуемост, прозрачност и стабилност. В това няма нищо лошо, дори напротив. Проблемът обаче е как ще се реагира при, не дай си боже, социални катаклизми, но ако перифразираме тезата на юристите, можем да кажем, че нуждата не само закон, но и Конституция може да промени.

Главният идеолог на "фискалния борг" у нас беше министърът на финансите, Симеон Дян-

ков. Неговата теза бе подкрепена от десните партии на СДС (М. Димитров) и на ДСБ (Ив. Костов). Първоначалната идея беше правилата на "фискалния борг" да се регламентират чрез Конституцията. Опозицията обаче не подкрепи идеята, ГЕРБ не може да си осигури необходимото квалифицирано мнозинство и мина на друг вариант – законово регламентиране на борда. Това стана чрез изменение и допълнение на Закона за устройството на държавния бюджет, в който беше записано:

- Максималният размер на разходите по консолидираната бюджетна рамка не може да преминава 40 % от прогнозата за БВП.

- Когато бюджетното салдо по консолидираната фискална прогноза сочи дефицит, той не може да надвишава 2 % от БВП.

Интересното е, че установеният у нас "фискален борг", в сила от началото на 2012 година, първо, не предвижда лимит или "таван" за държавния дълг, второ, фиксира за ограничител на бюджетния дефицит не обичайните и общоприетите 3 %, а ги намалява на 2 % и трето, фиксира чрез "тавана" на разходите и квота на данъчното (или приходното) бреме – 40 % от стойността на БВП, което наистина може да се тълкува като опит да се "увековечи" либералният подход, защото е безспорно, че разходи не могат да се ограничават, без да се ограничават и приходите. Още по-важно е обаче кои са социалните групи, страти или класи, които поемат основното бреме на държавните или бюджетните разходи, който въпрос обикновено се заобикаля от либералите. Обстоятелството, че някои държави въведоха специални данъци върху богатите и най-богатите показва, че въпросът за социалните носители на данъчното бреме няма как да се избегне в бъдещите дебати за т.нар. данъчна справедливост, която е част от голямата и сложна тема за справедливостта въобще. Бедата е, че "десните" държат само или главно на икономическата, а "левите" поставят акцентът върху социалната справедливост. Очевидно и тук е необходимо да се търси "златната среда" (по Аристотел).

Към края ни се иска да отбележим, че иронизирайки идеята за "фискалния борг", проф. Б. Дуранкев (УНСС) предложи да се

Дискусия

приемат три пакта за стабилност:

- Пакт за икономическа стабилност;
- Пакт за социална стабилност и
- Пакт за политическа стабилност.

В кръгът на иронията и шегата бихме казали, че е пропуснал да предложи още един пакт, а именно "Пакт за интелектуална необходимост и национална отговорност", който като че ли обезсмисля останалите пактове. Мисълта ни е, че съвременното интелектуално общество, без висококачествен интелект, както и без характерната за нашето по-далечно минало висока национална отговорност, всякакви пактове нямат необходимата солидна основа.

В заключение смятаме, че е крайно време да се разбере, че "пазарът е велик социален механизъм на цивилизацията" (по Ал Гор и др. автори), но той притежава и велики недъзи и пороци (по Кейнс и др. автори). Нито абсолютизирането, нито отричането му ни изглежда верният подход и път. Общозвестна е мъдростта на древните и на древните източни религии и философии по-конкретно. Те са формулирали и обосновавали идеята за "средния (благороден) път", която се споделя и от Аристотел под наименованието "златна среда". Тя не е непозната за т.нар. европейско-американско мислене. От тримата най-велики икономисти, около които почти всички теории се "въртят" – А. Смит, К. Маркс и Дж. М. Кейнс, първите двама са далеч от великата азиатска идея и най-близо до нея стои Дж. М. Кейнс и неговата "Обща теория". Бедата е, че последователите на "мислителя на хилядолетието" К. Маркс, които обикновено ги квалифицират като "леви", и тези на символа на либерализма А. Смит, които се смятат за "десни", не припознаха Кейнс; за едните – "десните", той е по същество "ляв", а за другите – "левите", е "десен". Изглежда ни проява на "здрав разум" казаното от световно известният представител на екуменическото движение и с висок духовен сан, авторът на "Проект за световен етос", Ханс Кюнз, който пише: "След двете световни войни човечеството вече преживява епохална смяна на па-

радигмата", насочена към постсоциалистическа и посткапиталистическа икономика, която с известно основание може да бъде наречена "еко-социална пазарна икономика"¹⁴. За да се осъществи обаче тази "епохална смяна на парадигмата", са необходими и епохални усилия, както от "ляво", така и от "дясно", в смисъл, че "двете типични модерни общества комунизъм (социализъм) и капитализъм (либерализъм), трябва да бъдат разглеждани като безнадеждно компрометирани и надраснати", защото "тези понятия са се превърнали в словесни обвивки, които навсякъде означават нещо различно... Фактически класическият капитализъм се е коригирал чрез някои структурни елементи на социализма (което ни се струва, че важи за минало време и за кейнсианството, в частност – В.С.), докато класическият социализъм (марксизъм) се прояви като неподходящ за коригиране"¹⁵, което твърдение пък се опровергава от китайския опит, който може би съчетава в себе си най-доброто, както от социализма, така и от капитализма. Друго по-добро решение едва ли би могло да се измисли от "здравия разум".

И като обобщаващо заключение бихме искали да кажем, че при наличието на висок интелект и компетентност, на идеологическа необремененост, а така също на чувство за справедливост, на морална ангажираност и на национална отговорност, сполучливите решения сравнително лесно биха могли да се намерят без договори и пактове, както фискални, така и валутни; няма да е нужен и "Вашингтонски консенсус". Несвършеният разум ни създава проблеми и беги, но той е и оръжието за преодоляването им, според Негово светейшество Далай Лама. Има, обаче, и се прави разлика между разум въобще и "здрав разум", в частност. Дано вторият надделее! (Или ще се наложи извънземните ни "родители" или "роднини" да ни вразумяват... Ако те не са в състояние да го сторят, няма да се случи нищо фатално, тъй като над земята или под земята има достатъчно и твърде качествен генетичен материал, според Е. Мулдашев и други автори).

¹⁴ Вж.: Кюнз, Х., Проект за световен етос, изд. "КХ", С., 2005, с.с. 35 и 36.

¹⁵ Кюнз, Х., цит. съч., с. 29.